

Augustynowicz, Jan

"Arcybiskup Antoni Julian Nowowiejski (1908-1941). W pięćdziesiątą rocznicę męczeńskiej śmierci", red. Andrzej Śuski, Wojciech Góralski, Tadeusz Żebrowski, Płock 1991 : [recenzja]

Notatki Płockie 37/3-152, 34-36

1992

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Tutaj dokończono iluminowania jego kart i wprowadzono interpolacje. Autor stanowczo odrzuca możliwość powstania całej dekoracji malarskiej w Płocku, między innymi z uwagi na udział w jej wykonaniu sporej liczby skrybów - iluminatorów. Przytoczone racje kwestionujące możliwość istnienia za czasów biskupa Aleksandra dużego skrytorium w Płocku są w pełni przekonujące. Przemawiają natomiast za istnieniem niewielkiego skrytorium, które mogło funkcjonować przy miejscowej szkole katedralnej. Wykonawców tej części dekoracji, która miałaby powstać w Płocku, odnajduje autor w osobach dwóch mnichów działających w tym czasie w środowisku katedralnym. Są nimi: malarz Gunter, pochodzący najprawdopodobniej ze środowiska mozańskiego i złotnik Leopold, powiązany z klasztorem w Zwiefalten. Supozycja ta tłumaczyłaby jedną z dróg jaką mogły przywędrować do skrytorium w Płocku wzorce dekoracyjne pochodzące z odległych terenów.

Ważne i odkrywcze są wnioski i ustalenia ostatniej rozprawy. Dotyczą one treści zawartych w iluminacjach Biblii Płockiej. Autor, będąc historykiem sztuki i teologiem, porusza się swobodnie w świecie symboli, których językiem wyrażona została dekoracja romańskiej Biblii. Z pasją doszukuje się w nich inspiracji płynących zarówno z dziedzictwa antyku, jak i z biblijnej i patrystycznej tradycji. Jest świadom, że pod systemem znaków wizualnych ukryte są konstrukcje ideowe zrozumiałe dla ówczesnych ich odbiorców, dziś często niełatwe do wykrycia. Podjął

zatem próbę odczytania archetypów ideowych i obrazowych o odległej genezie i szerokim zasięgu oddziaływania.

Po raz pierwszy w polskich badaniach nad iluminacjami romańskimi zajęto się tak dogłębnie symboliką inicjałów, uwzględniając znaczenie kształtu i barwy ich tła oraz sens ikonologiczny zawarty w występujących w nich motywach roślinnych i zoomorficznych. Symbolika miniatur odczytana została z kolei jako nieprzypadkowy zamysł ideowy, zawarty w wyobrażeniach proroków - pisarzy, bohaterów biblijnych i wyobrażeniach symbolicznych.

Program ikonologiczny dekoracji Biblii Płockiej przedstawia się w komentarzu ks. Knapieńskiego jako konsekwentnie zbudowana całość. Motywy dekoracyjne tworzą płaszczyznę zetknięcia się sacrum z profanum. Iluminacja Biblii jest bowiem zarówno zapisem ówczesnej wiedzy o świecie, jak i zapisem odwiecznych prawd o Bogu i człowieku, duchu i materii, ładzie i nieładzie moralnym. W swej funkcji dydaktycznej stanowi malarską artykulację prawd zapisanych na kartach Pisma Świętego.

Przedstawione w rozprawie wyniki badań w warstwie kodykologicznej, ikonologicznej wpisują Biblię Płocką w szeroki kontekst romańskiej sztuki miniatorskiej. W dekoracji odzyskanego po latach kodeksu ocalało coś z dziedzictwa artystycznego romańskiej Europy, w której kraj nad Wisłą w XII wieku miał już swoje miejsce.

Aleksandra Witkowska osu

* * *

Arcybiskup Antoni Julian Nowowiejski [1908-1941]. W pięćdziesiątą rocznicę męczeńskiej śmierci. Praca zbiorowa pod redakcją ks. biskupa Andrzeja Suskiego, ks. Wojciecha Góralskiego i ks. Tadeusza Żebrowskiego, Płockie Wydawnictwo Diecezjalne, Płock 1991, ss.663.

Staraniem Płockiego Wydawnictwa Diecezjalnego ukazała się księga pamiątkowa poświęcona ks. arcybiskupowi Antoniemu Julianowi Nowowiejskiemu, ordynariuszowi diecezji płockiej w latach 1908-1941, zamordowanemu przez hitlerowców w obozie w Działdowie. Przygotowania tej pozycji, z okazji pięćdziesięciolecia męczeńskiej śmierci Arcybiskupa i wizyty Ojca św. Pawła II w Płocku podjęli się profesorowie i wykładowcy miejscowego Wyższego Seminarium Duchownego na czele z ks. biskupem dr. Andrzejem Suskim, ks. prałatem prof. dr. hab. Wojciechem Góralskim i ks. kanonikiem mgr. Tadeuszem Żebrowskim. Redaktorem wydania tego fundamentalnego dzieła jest ks. mgr Marek Smogorzewski, dyrektor Wydziału Duszpasterskiego Kurii Diecezjalnej w Płocku, natomiast sztywna okładka, obwoluta i opracowanie graficzne są dziełem p. Jerzego Waltera Brzozy. Druk prezentowanej publikacji miał miejsce w Drukarni Diecezjalnej w Katowicach.

W słowie wstępnym ks. biskup dr Zygmund Kamiński, obecny ordynariusz diecezji płockiej, pisze m.in: "W pięćdziesiątą rocznicę męczeńskiej śmierci Arcybiskupa Antoniego Juliana Nowowiejskiego myśl naszą kierujemy ku tej świetlanej postaci i pra-

gniemy przy niej zatrzymać się w głębokiej zadumie. Chcemy raz jeszcze spojrzeć na Pasterza, Nauczyciela i Męczennika. Oddajemy mu hołd za jego wierność Bogu, Kościołowi i Ojczyźnie, za jego niezwykle wkład w budowanie Królestwa Bożego na Mazowszu na przestrzeni tyłu lat, za świadectwo życia złożone daniną krwi" /s.5/.

Natomiast w nocie od redaktorów książki czytamy: "W liczących z górą dziewięć stuleci dziejach Kościoła na Mazowszu okres rządów pasterskich Antoniego Juliana Nowowiejskiego [1908-1941] stanowi niewątpliwie pewną epokę. Jej korzeni można upatrywać w rozległej działalności kościelnej przeszłego Biskupa Płockiego pochodzącej jeszcze sprzed okresu powołania Go na ten urząd przez Piusa X. Obdarzony przez Opatrzność wyjątkowymi przymiotami umysłu i serca, starannie wykształcony w Radomiu, Płocku, a następnie w Petersburgu, cieszący się powszechnie niekwestionowanym autorytetem jako rektor i profesor Seminarium Duchownego, wikariusz generalny dwóch biskupów, uczonego i społecznika, dobry administrator i gorliwy duszpasterz, rozwinął abp Nowowiejski - jako pasterz diecezji płockiej - bogatą działalność obejmującą sze-

reg dziedzin życia diecezjalnego. Nieprzeciętna aktywność Biskupa Płockiego uczyniła go i jego życie niezwykle żywym, dynamicznym, twórczym i zasłużonym" /s.7/.

Tę rozległą i aktywną działalność na wielu płaszczyznach podsumowuje ks. bp Z.Kamiński w dalszej części swego wstępu. Pisze on m.in."Sięgając do jego działalności biskupiej należy dostrzec wiele doniosłych wątków: ojcowską tęsknię o Seminarium Duchowne, liczne wizytacje pasterskie i spotkania z duchowieństwem i laikatem, systematyczną katechezę biskupią drogą listów pasterskich, troskę o właściwe ukierunkowanie Akcji Katolickiej, zwrócenie uwagi na rolę katechizacji w życiu parafialnym, eksponowanie kultu Eucharystii, patronat nad zgromadzeniami zakonnymi, pracę na niwie charytatywnej, aktywność na polu misyjnym, roztoczenie opieki nad migrantami, rozwijanie szkolnictwa, oświaty i czytelnictwa, przeprowadzenie dwóch synodów diecezjalnych, mecenat nad dziełami sztuki sakralnej łącznie z wybudowaniem Muzeum Diecezjalnego, powołanie do życia Szkoły Organistowskiej, Instytutu Wyższej Kultury Religijnej, Uniwersytetu Ludowego, troskę o budownictwo sakralne i kościelne, częste podróże zagraniczne, zwłaszcza do Rzymu" /s.5/. Dodać tu jeszcze trzeba, że to ogromne zaangażowanie w sprawy diecezji płockiej i Kościoła w Polsce wcale nie przeszkodziło mu w pracy naukowej i pisarskiej. Arcybiskup, wielce zasłużony członek Towarzystwa Naukowego Płockiego, wydał drukiem prawie dwieście opracowań, w tym trzy niezwykle popularne pozycje książkowe: "*Płock. Monografia historyczna*", "*Pastorologia*" i "*Ceremoniał parafialny*".

Tak bogata działalność arcybiskupa Nowowiejskiego zachęciła wielu autorów do badań naukowych i przygotowania prezentowanej książki pamiątkowej.

Składa się ona z trzech części, które odpowiadają w pewnej mierze członkom zawartym w dedykacji: Pastori, Magistro et Martyri. Działy te poprzedzone są dwoma artykułami wstępnymi. Ks. dr hab. Michał Marian Grzybowski przedstawia krótki biogram poświęcony osobie Arcybiskupa uwzględniając całość jego życia i działalności. Do tekstu dołączono odpis metryki chrztu Nowowiejskiego, pieczęć biskupią i dwie fotografie z 1911 r. i z okresu internowania w Słupnie. Ks. mgr Tadeusz Żebrowski zajął się natomiast przodkami i rodziną Antoniego Nowowiejskiego herbu Jastrzębic. Krótki tekst uzupełniają bardzo rozbudowane przypisy i zdjęcia Arcybiskupa z 1933 roku.

W części pierwszej, poświęconej posłudze pasterskiej znalazło się siedem rozpraw odnoszących się do różnych dziedzin aktywności księdza, a później biskupa i arcybiskupa Nowowiejskiego.

Najpierw ks. dr Lech Grabowski pisze o wskrzeszeniu renesansowego klejnotu, czyli o ostatniej wielkiej przebudowie katedry płockiej pod patronatem ks. Nowowiejskiego w pierwszych latach obecnego stulecia dokonanej przez wybitnego architekta Stefana Szyllera, laureata Akademii Sztuk Pięknych w Petersburgu. Ks. M. Grzybowski omawia posługi sakramentalno-pastoralne biskupa Nowowiejskiego z czasów jego pasterzowania prastarą, ma-

zowiecką diecezję. Analizując poszczególne czynności biskupie udało się autorowi ustalić, iż Arcybiskup Nowowiejski był konsekratorem trzech biskupów, sakramentu udzielił 239 diakonom płockiego seminarium, wybierzmował przeszło 383 tys. osób, konsekrował osobiście 30 kościołów parafialnych i filialnych, a także kilkaset kielichów mszalnych, portatyli i dzwonów, kanonicznie zwizytował aż 411 parafii.

Dwa następne artykuły ks. prof. dr hab. Wojciech Góralski poświęcił kapitule katedralnej płockiej. W pierwszym omawia statuty kapitulne nadane przez bpa Nowowiejskiego w 1922 r., które stanowiły doniosłe wydarzenie dla kapituły i jej członków. "Dostosowano w nich bowiem - pisze ks. W.Góralski - dotychczasowe ustawodawstwo kapitulne do norm prawnych promulgowanego w pięć lat wcześniej Kodeksu Prawa Kanonicznego. Chodziło zatem o zupełnie nową redakcję prawa statutowego uwzględniającą to wszystko, co tak szczegółowo określało prawo kodeksowe inicjujące niewątpliwie nową fazę w dziejach kapituł katedralnych" /s.198/. Drugi artykuł dotyczy składu osobowego kapituły płockiej w okresie zarządzania diecezją przez arcybiskupa Nowowiejskiego. Autor omawia prałatury i kanonikaty w kapitule płockiej w rozwoju historycznym i chronologicznym, obsadę prałatur i kanonikatów, a ponadto podaje wykaz członków kapituły katedralnej płockiej według daty nominacji.

Z kolei ks. dr Ireneusz Mroczkowski i ks. mgr Grzegorz Przybyłek podjęli niezwykle interesujący problem powstania i rozwoju Akcji Katolickiej za pontyfikatu Nowowiejskiego. Omawiają kolejno: strukturę organizacyjną Akcji, cele i sposoby jej działania oraz społeczne wymiary działalności Akcji Katolickiej w mazowieckim grodzie.

Ks. Henryk Karbownik poddaje krytycznej ocenie wkład biskupa płockiego w prace konferencji biskupów polskich w latach 1906-1939. Konkuluje pisze m.in.: "W czasie obrad zabierał głos na równi z innymi biskupami. Niekiedy zabierał głos w charakterze przewodniczącego komisji, do której był wyznaczony przez konferencję. Wiele włożył pracy, zajmując się z polecenia konferencji sprawą wydania rytuału rzymskiego dostosowanego do warunków polskich. Również ważnym działem pracy była sprawa zabranych majątków kościelnych przez zaborców, sprawa uposażenia duchowieństwa i związana z nią kwestia taksy opłat iura stolae. Również sprawy szkolne były w zasięgu jego zainteresowań tj. nauczanie religii i wychowanie dzieci i młodzieży. Ogólnokrajowe konferencje biskupów dostrzegły w osobie bpa Nowowiejskiego jednostkę najbardziej stosowną do prowadzenia mającej na celu sprawy przygotowania materiałów do wszczęcia protestu beatyfikacyjnego ks. kard. St. Hozjusza, także z polecenia konferencji biskupów objął opiekę nad Związkiem Misyjnym w Polsce" /s.250/.

Ostatni artykuł pierwszej części tomu pióra ks. M. Grzybowskiego traktuje o końcowym etapie pasterskiej działalności Arcybiskupa Nowowiejskiego podczas okupacji hitlerowskiej w latach 1939-1941 w Płocku i Słupnie. W zakończeniu autor pisze, iż "dla Ordynariusza płockiego okres wojny i okupacji przeżywany w Płocku i Słupnie był okresem pracy

obfitującym w bolesne wydarzenia jakie przeżywała cała Ojczyzna i diecezja. Jako dobry pasterz pozostał wśród swoich kapłanów i wiernych, by w trudnych dla Narodu i Kościoła chwilach dać świadectwo swojego umiłowania wiary i przywiązania do ojczyzny" /s.276/.

Dru ga część księgi pamiątkowej dotycząca działalności nauczycielskiej Arcybiskupa obejmuje cztery prace. Na pierwszym miejscu wymienić trzeba studium ks. dra Andrzeja Rojewskiego na temat koncepcji liturgii prezentowanej przez Nowowiejskiego, który był w naszym kraju pionierem odnowy liturgicznej, miłośnikiem piękna liturgii i szacun ku dla jej aposto lskich korzeni. Autor podaje definicję pojęcia liturgii w ujęciu Nowowiejskiego, teologiczno-pastoralny opis liturgii, a także referuje udział wiernych we mszy św. i teologiczno-ascetyczne aspekty ofi cjum brewiarzowego, pojęcie roku kościelnego i specyfikę przeobrażeń religijnych w diecezji plockiej. Dla miłośnika liturgii i jej historii wielce pożyteczną rzeczą będzie ogromnie rozbudowany aparat krytyczny.

Dalej ks. dr hab. Ryszard Kamiński z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego prezentuje koncepcję duszpasterstwa w ujęciu Arcybiskupa, w szczególności sposób uwzględniając takie zagadnienia jak: podmiot działalności duszpasterskiej, przedmiot oddziaływania duszpasterskiego, środki pracy pastoralnej, cel działalności duszpasterskiej, parafia miejscem takiej działalności, duszpasterstwo zwyczajne /przepowiadanie kaznodziejskie, katechizacja, czytelnic two czasopism i książek religijnych/, liturgiczne, charakterystyczne i specjalne.

Ks. dr Henryk Seweryniak jest autorem rozpraw o abpie Nowowiejskim. Pierwsza traktuje o eklezjologii listów pasterskich. Autor doszedł do przekonania, że Arcybiskup dokonał w swoich pismach skierowanych do wiernych "wprawnego połączenia elementów eklezjologii właściwej czasom, w którym przyszło mu pełnić posługę biskupią w Kościele plockim, ze zgola oryginalnymi lub zapożnzanymi wątkami nauczania o Kościele. Należy tu przede wszystkim wymienić: głęboko chrystologiczne rozumienie prymatu papieskiego, dostrzeżenie wymiaru teologicznego imienia chrześcijańskiego, koncepcji powszechnego kapłaństwa wiernych i teologię uczestnictwa świętych w królewskiej, kapłańskiej i prockiej misji Chrystusa" /s.400/. Druga rozprawa poświęcona jest teologii społecznej w listach pasterskich. Ks. H. Seweryniak twierdzi, iż "trwając w ścisłej łączności z magisterium papieskim, abp Nowowiejski rozwijał własny model pasterskiej teologii społecznej. U jego źródeł znalazły się elementy teologiczne: jasne postrzeżenie implikacji zachodzących między odniesieniem jednostek i społeczeństw do Boga a sytuacją społeczno-ekonomiczną, paralela pomiędzy miłosierdziem Bożym a miłosierdziem jednostkowym i społecznym, priorytet miłosierdzia przed sprawiedliwością oraz zasada odpowiedzialności wobec Boga w procesie podporządkowania natury i organizacji życia społecznego" /s.412/.

Trzecia część księgi pamiątkowej zawiera świadectwa o życiu i męczeństwie Arcybiskupa. Zaczyna ją wspomnienie ks. L. Grabowskiego, dyrektora Muzeum Diecezjalnego, który kreśli sylwetkę duchową arcybiskupa Nowowiejskiego. Natomiast ks. Wacław Jezusek relacjonuje męczeński koniec Arcybiskupa. Zebrał on wszystkie znane sobie fakty dotyczące postawy biskupa plockiego po wkroczeniu Niemców na ziemię polską, jego internowania przez władze hitlerowskie w Słupnie oraz pobytu w obozie koncentracyjnym w Działdowie i męczeńskiej śmierci. Z kolei ks. M. Grzybowski zgromadził dokumenty i wypowiedzi o arcybiskupie Nowowiejskim z lat 1941-1991. "W zbiorze tym znalazły się dokumenty i relacje o Arcybiskupie od momentu wybuchu wojny, przez internowanie, obóz, starania o uwolnienie aż do śmierci. Ponadto wiele miejsca zajmują materiały dotyczące próby ustalenia daty i okoliczności zgonu, poszukiwania miejsca pochówku, zeznania świadków i inne świadectwa o obozie w Działdowie, sprawa pamięci i kultu męczenników. Dokumenty te i relacje ułożyłem - pisze ks. Grzybowski - chronologicznie, opatrując je niezbędnymi objaśnieniami. Teksty obcojęzyczne mają tłumaczenia na język polski" /s.498/. Materiałów tych udało się zabrać stosunkowo dużo, co zajęło aż 165 stron w omawianej księdze pamiątkowej.

Podsumowując omawianie dzieła o Arcybiskupie A.J. Nowowiejskim trzeba zaznaczyć, że nie pretenduje ona do miana dzieła całościowego. Nie omówiono bowiem szerzej takich zagadnień, jak: katechizacja, ustawodawstwo synodalne, działalność na niwie społecznej czy szerzenie kultu Najświętszej Eucharystii. Są one w tej chwili przedmiotem zainteresowania profesorów plockiego seminarium duchownego.

W fazie końcowej znajduje się opracowanie bibliografii podmiotowej i przedmiotowej abpa Nowowiejskiego oraz kalendarium jego życia. Może warto byłoby pomyśleć o wydaniu drugiego tomu Księgi Pamiątkowej, w którym znalazłoby się miejsce na pozostałe zagadnienia? Warto byłoby pomyśleć, bo wielu interesuje się osobą i działalnością Arcybiskupa-Męczennika, nie tylko w kraju, ale i poza jego granicami. Tej żywej pamięci "wymownym przejawem może być - pisze biskup Zygmunt Kamiński - niedawna wizyta w Plocku wnuka jednego z dyplomatów maltańskich. Częste wspomnienia o niezwykłym polskim Arcybiskupie z Plocka, przebywającym niegdyś na Malcie, zasłyszane w domu rodzinnym, wzbudziły w owym Maltańczyku pragnienie odwiedzenia - przy okazji wizyty w Polsce - rezydencji biskupiej, w której mieszkał abp Nowowiejski" /s.6/.

Redaktorzy księgi upamiętniającej półwiecze męczeńskiej śmierci gorliwego Pasterza, niestrudzonego Nauczyciela i nieugiętego Męczennika wyrażają przekonanie, iż będzie ona kolejnym przyczynkiem do przyszłego opracowania monograficznego na temat wybitnego rządcy naszej plockiej diecezji.

Jan Augustynowicz